

DALMATINSKO-ROMANSKI LEKSIČKI RELIKTI U DALMATINSKIM DIJALEKTIMA

LJERKA ŠIMUNKOVIĆ
Filozofski fakultet u Zadru

UDK: 804-54:808.61/62-087
Stručni rad

Primljeno: 1985-12-18

Dalmatski jezik, koji se razvio iz latinskog i kojim se govorilo u dalmatinskim gradovima i na otocima u srednjem vijeku, prisutan je i dan-danas u našim dalmatinskim dijalektima, zahvaljujući određenom broju dalmatsko-romanskih leksičkih relikata. U ovom članku objasnila sam četrdesetak romanskih posuđenica, zabilježenih u humorističkim i književnim tekstovima u listu *Slobodna Dalmacija*, kojima Petar Skok, u svom *Etimologijskom rječniku hrvatskoga ili srpskoga jezika*, pripisuje upravo to dalmatsko-romansko porijeklo. One se odnose na običaje, pokućstvo, nošnju, biljni i životinjski svijet, pomorsku i ribarsku terminologiju itd. Dalmatsko-romanski leksički relikti koji se odnose na pomorsku i ribarsku terminologiju, naročito nazive riba, još se uvijek nalaze u svakodnevnom govoru. Međutim, veći dio njih sve je manje u upotrebi i sve je teže razumljiv, čak i onom dijelu stanovništva koje govori isključivo dijalektom, zbog drugih ekstralingvističkih faktora.

Istočna obala Jadranskog mora bila je izložena snažnim utjecajima romanskog govornog područja, koji su otpočeli s rimskim osvajanjem Balkana. Rimsko zauzimanje Balkana započelo je osvojenjem Ilirika 167. p. n. e.¹, a završilo 107. n. e. kada je u sastav Rimskog Carstva uključena posljednja provincija Dacija. Usporedno s osvajanjem vršila se i romanizacija, tako da je prvobitno ilirsko-traćko stanovništvo prihvatilo latinski jezik, koji je u formi vulgarnog-latinskog bio saobraćajni jezik svih naroda u Rimskom Carstvu. Kontakti Rima s provincijama nisu se prekidali te je tako omogućeno širenje i nivelacija latinskog jezika po cijelome carstvu.²

Na ovom području koje je bilo gotovo potpuno romanizirano, razvila su se, kao direktni nastavak latinskog, dva tipa romanskih jezika: u unutrašnjosti Balkana rumunjski (dakoromanski), a na istočnoj obali Jadranskog mora, u gradovima i na otocima, dalmatinski jezik.

¹ Novak, Grga, *Prošlost Dalmacije*, I dio, Zagreb 1944, str. 30—37.

² Tekavčić, Pavao, *Uvod u vulgarni latinitet*, Zagreb 1970, str. 67.

Seobom naroda dolazi do velikih promjena. Jedan dio romaniziranog stanovništva iz središta Balkana povlači se u planine, gdje se održavaju do današnjih dana pod imenom: Vlasi, Aromuni, Cincari, Čiči i dr. Drugi se dio zadržava u primorju u dalmatinskim gradovima i otocima, sačuvavši sve svoje latinsko-romanske karakteristike, iako pod bizantskom upravom. Prema Jirečeku, granica između grčkog i latinskog jezičnog područja na Balkanu, išla je od Valone prema Skopju, prolazila nešto južnije od Skopja, a zatim Balkanom izbijala na Crno more³. O postojanju tog idioma svjedoče, od XII stoljeća nadalje, pojedini povjesničari križarskih ratova, putnici i dr., koji spominju »latinski« ili »romanski jezik« Dalmacije, naročito u gradovima Zadru, Dubrovniku i Baru⁴. Ne zna se kako je romansko stanovništvo dalmatinskih gradova nazivalo svoj jezik; kod nas se udomaćio naziv »dalmatinski jezik«, koji potječe od talijanskog lingvista M. Bartolia, iako je P. Skok predlagao drugi naučniji naziv »dalmatinsko-romanski iz predmletačkog doba«⁵.

Premda je u prošlosti bilo razmimoilaženja u pitanju klasifikacije i položaja dalmatskog unutar porodice romanskih jezika (Bartoli, Merlo), danas lingvisti uglavnom smatraju dalmatski prijelaznom karikom između balkansko-romanskih i italsko-romanskih jezika⁶. U novije doba Ž. Muljačić pripisuje dalmatskomu jeziku autonoman položaj u okviru Romanije⁷.

Pretpostavlja se da dalmatski jezik nije bio jedinstven te da se dijelio na više govora, koje lingvisti obično grupiraju u južnu (dubrovačku, raguzejsku) i sjevernu (krčku, veljotsku) grupu. Međutim, budući da u rasponu između Krka i Dubrovnika postoje još i gradovi srednje Dalmacije, moguće je pretpostaviti postojanje i jedne srednje grupe, koju bi sačinjavali gradovi Zadar, Trogir i Split⁸.

Ne ostavivši traga u usmenoj ni pisanoj književnosti, dalmatski je izumro u različito doba potisnut od hrvatskog i mletačkog jezika. Izvori kažu da se u Splitu dalmatski govorio još u XI stoljeću⁹. Za Zadar ne postoje podaci, ali se pretpostavlja da je zbog snažnog

³ Skok, Petar, *Osnovi romanske lingvistike*, I dio, Zagreb 1940, str. 4—5.

⁴ Tagliavini, Carlo, »Lingua dalmatica«, *Enciclopedia italiana*, 1931, str. 243.

⁵ Skok, Petar, »Dalmatski jezik«, *Enciklopedija Jugoslavije*, str. 653—655.

⁶ Tagliavini, Carlo, *Le origini delle lingue neolatine*, Bologna 1972, str. 354.

⁷ Muljačić, Žarko, »La posizione del dalmatico nella Romania (per una classificazione dinamica delle lingue neolatine)«, *Actes du X congrès international de linguistique et phonologie romanes*, Strasburg 1962, str. 1185—1194.

⁸ Skok, Petar, *Dolazak Slovena na Mediteran*, Split 1934, str. 116.

⁹ Muljačić, Žarko, »Dalmatske studije I«, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, Razdio lingvističko-filološki, 1959/1960, str. 87.

utjecaja mletačkoga rano nestao. U Dubrovniku vlastela upotrebljavaju romanski jezik do polovice XV stoljeća ali samo u javnom životu¹⁰. Jedino se na otoku Krku uspio održati do XIX st. i to u porodicama siromašnih ribara.

Smatra se da dolazak Slavena u zaleđe dalmatinskih gradova nije ugrozio dalmatsko-romansku populaciju. Slaveni kao poljoprivredno stanovništvo nisu imali interesa da se nastane u gradovima. Slavensko stanovništvo ulazi u primorske gradove mirnim putem. To prodiranje imalo je za posljedicu romansko-slavensku simbiozu u gradovima, tako da je hrvatski postao jezikom porodice, a dalmatski ostao jezikom javnoga života¹¹. Mlečani, pod čiju vlast početkom XV stoljeća pada Dalmacija, gotovo se neprijateljski ili indiferentno drže prema starom dalmatinskom romanstvu, jer Dalmaciju smatraju zemljom koja treba da štiti njihovu trgovinu i njihovu slobodu kretanja po Jadranu i Orijentu. Mletačko zauzimanje Dalmacije i turska okupacija Balkana usporavaju proces slavizacije, a jezik kulture i administracije postaje mletački. Na taj je način slavizacija dalmatinskih gradova usporena i odgođena sve do sredine XIX stoljeća.

II

Proučavajući riječi romanskog porijekla u književnim i humorističkim tekstovima u listu *Slobodna Dalmacija* kroz period od pet godina (1965—1970), sakupila sam brojne romanizme (oko 2000), koje sam zatim usporedila s *Etimologijskim rječnikom hrvatskoga ili srpskog jezika* Petra Skoka i izdvojila četrdesetak dalmatsko-romanskih relikata. Oni se odnose na pokućstvo, oruđe, nošnju, biljni i životinjski svijet, pomorsku i ribarsku terminologiju itd. Mnogi od tih termina još su uvijek vrlo prisutni u dalmatinskim dijalektima i njihova je upotreba dosta česta kao npr. iz pomorske i ribarske terminologije: *murina*, *panula*, *sarak*, *sardela*, *spuga*, *surgat*, *škarčina* i *ušata*. Također su u dijalektu vrlo česte riječi: *kapula*, *lancun*, *mašklin*, *munita*, *skula* i *smantat*. Mnogi su skoro ili potpuno nestali, njih se sjećaju samo starije generacije, dok su srednjoj i mlađoj generaciji nepoznati. Dakle, velik je broj ovih dalmatsko-romanskih leksičkih relikata nestao iz dalmatinskih dijalekata zbog drugih ekstralingvističkih faktora: promjene načina života, čestih migracija stanovništva, utjecaja škole, novina, radija, televizije itd.

¹⁰ Skok, Petar, *Dolazak Slovena na Mediteran*, Split, 1934, str. 214.

¹¹ *Ibid.*, str. 130.

III

Dalmatsko-romanski leksički relikti o kojima je riječ:

- bulikan — lat. vulcanus = galama, svađa (s. v. bulikān, I, 234)
- kanata — lat. cēna = slava nakon završetka posla, večera (s. v. cjana, I, 320)
- kanjuš — lat. cognoscere = dar u ribama onima koji su pomogli pri istezanju mreže (s. v. konjūš, II, 144)
- kapula — lat. cēpulla = crveni luk (*Allium cepa*) (s. v. kapūla, II, 44)
- kašeta — lat. capsa = sanduk (s. v. kāpsa, II 43)
- kinkin — lat. cincinnus = kosa spletena i zavijena na potiljku (s. v. kinkīn, II, 82)
- komoštra — lat. cremastrum = lanac nad ognjištem o kojem visi kotao (s. v. kamāstri, II, 25)
- lancun — lat. linteolum = plahta (s. v. lincūn, II, 304)
- lopiža — lat. lapideus = zemljani sud, lonac (s. v. Lápád, II, 269)
- mašklin — lat. masculus = težačko oruđe za kopanje i krčenje, motika, budak (s. v. màsklin, II, 381)
- maškuj — lat. masculus = mali top, mužar, prangije (s. v. māšalj, II, 385)
- mendula — ks. lat. amāndula(m) = badem, bajam (s. v. omen-dula, II, 556)
- munita — lat. monēta = sitni zvečeć novac (s. v. moneta, II, 556)
- murina — lat. mūrāena = vrsta ribe, murina (*Muraena helena*) (s. v. mūrina, II, 485)
- nanara — ks. lat. narītula = morski spužić (*Cochlea marina*) (s. v. nàrikla, II, 504)
- nepūt — lat. nepus, otis = nećak, bratov ili sestrin sin (s. v. nēpūt, II, 511)
- pandil — lat. pannellus = ženska suknja, gornja haljina (s. v. pan¹, II, 596)
- panula — lat. pennula = odmetac koji se vuče za čamcem, metalna riba koja se vuče da se prevari prava riba (s. v. pēna,¹ II, 623)
- patron — lat. patronus = gospodar broda, posjednik, vlasnik (s. v. pàtrūn, II, 623)

- pengat — lat. pingēre = slikati, loše crtati ili bojiti (s. v. pitūr, II, 668)
- pendiluša — lat. pannellus = ženska haljina, suknja; u prenesenom smislu: ženska osoba koja se voli svađati, karalica (s. v. pan¹, II, 569)
- platul — vlat. plattulus — daska za pranje rublja (s. v. plāt, II, 677)
- ponara — lat. panarium = četverouglasti otvor uklesan u zidu u konobi gdje se drže razni predmeti (s. v. pan², II, 569)
- pršura — lat. frixōria = tava, tiganj (s. v. p̄šura, III, 58)
- pupa — lat. pūpa = malo dijete, lutka (s. v. pūpa, III, 79)
- rožada — vlat. *rosata = slana, jutarnja rosa (s. v. rōsata, III, 159)
- salbun — vlat. sabūlum = pijesak (s. v. sablūn, III, 181)
- sarak — lat. sargus = vrsta ribe, crnoprugac (*Sargus vulgaris*) (s. v. s̄arak, III, 204)
- sardela — lat. sardellus = vrsta ribe, srdela (*Clupea pilchardus*) (s. v. s̄rdjela, III, 318)
- skarambež — lat. scarabaeus = žohar, buba-švaba (s. v. skarāmbēž, III, 257)
- skula — lat. schola = škola (s. v. skūla², III, 272)
- smantat — vlat. Martyrare = pomutiti, zavrtjeti u glavi (s. v. m̄artir, II, 379)
- spřta — lat. sporta = kotarica, košara (s. v. sp̄řtva, III, 313)
- spřuga — lat. spongia = spužva (s. v. sp̄řžva, III, 314)
- surgat — lat. surgēre = spustiti, baciti u more (s. v. surgāt, III, 364)
- škarpina — lat. scorpaena = vrsta ribe, škarpina (*Scorpaena scrofa*) (s. v. skarpina, III, 258)
- šototajer — lat. subtarius = ronilac (s. v. s̄oto, III, 307)
- tovirna — lat. taberna = krčma (s. v. t̄ovijerna, III, 486)
- ušata — lat. oculata = vrsta ribe, crnorep, ũkljata (*Sparus melanurus*) (s. v. ũkljata, III, 540)

Ljerka Šimunković: DALMATO-ROMAN LEXICAL ITEMS IN DALMATIAN
DIALECTS

S u m m a r y

Dalmatian language which has developed from Latin and which was spoken in Dalmatian cities and islands in the Middle Ages is still living in our Dalmatian dialects due to some Dalmato-Roman lexical remains. In this article the author explained some forty Roman loanwords as used in humoristic literary texts in the *Slobodna Dalmacija*. These words are recorded in Petar Skok's dictionary, *Etymological dictionary of Croatian or Serbian language* and are marked as of Dalmato-Roman origin. They are related to customs, instruments, folk dresses, flora and fauna and terminology connected to the sea, and some other. These words especially those connected to the sea are still present in everyday speech. However, most of them are getting out of use and are hard to understand even to those inhabitants who only speak the dialect. The reasons are extralinguistic.